

1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları

Aid Works After 1909 Adana Events

Nejla Günay*

Özet

*Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra büyük bir hürriyet ortamı yaşan-
dı. Aynı zamanda serbestçe silahlanmanın yanı sıra suçlu oldukları için yurt dışına kaçan Ermeni
komitesi üyeleri yurda dönme imkânı buldular. Bunların da etkisiyle 1909 Nisan ayı ortaların-
da Adana'da Müslüman-Ermeni çatışması yaşandı. Kısa sürede büyüyen olaylar Adana'dan baş-
ka Halep Vilayeti'ne de yayıldı. Birçok insan öldü, birçoğu da evini ve işyerini kaybetti. Adana ve
Halep'te yaşayan birçok insan yardıma muhtaç hâle geldi.*

Anahtar Kelimeler: Adana, Ermeni, 1909, Yardım çalışmaları

Abstract

*After the declaration of the Constitutional Monarchy in Ottoman Empire a great freedom at-
mosphere has been lived at the same time together with independently arming the Armenian committee
members who had chance to turn back to home even they were guilty. With the influence of these events
at the middle of April 1909 Muslim and Armenian were in conflict at Adana. These growing events
separated from Adana to other Aleppo province. Many people murdered most of them lost their home
and business places. Many people in Adana and Aleppo become in need of assistance.*

Key Words: Adana, Armenian, 1909, Aid works.

Giriş

Ermeni komiteleri, 1905 yılında Paris'te yaptıkları bir kongrede, ne suretle olursa olsun, Kilikya yani Adana ve Maraş civarındaki bölgelerin bağımsızlığının kazanılmasına karar verdi. Bu kararda, Adana, Maraş ve İskenderun'daki Ermeniler arasında Ortodoksluğu yayıp kendine bir nüfuz alanı oluşturduktan sonra Akdeniz'e ulaşmaya çalışan Rusların da parmağı vardı.¹ Komiteler, bu kararın alınmasından sonra hazırlıklara başlayıp isyan çıkarılması planlanan Adana'da Ermeni nüfusun artırılması ve Ermenilerin silahlandırılması çalışmalarını hızlandırdılar.

* Yrd.Doç.Dr., G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar, Tarih Eğitimi Bölümü, ngunay@gazi.edu.tr

¹ Ermeni Komitelerinin Âmal ve Hareket-i İhtilaliyyesi, Haz: H. Erdoğan Cengiz, Ankara 1983, s. 73-74.

Gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılından itibaren örgüt üyesi olduklarının Osmanlı hükûmetince tespit edilmesinden dolayı yurt dışına kaçan çok sayıda Ermeni yurda döndü.² O sırada hükûmet "her şeyi serbest bıraktığı gibi" silah ticaretini ve ithalatını da serbest bırakmıştı.³ Bu, Ermenilerin hızla silahlanmalarına zemin hazırladı. Ermeniler, Meşrutiyet idaresinin kendilerine verdiği geniş özgürlükten yararlanarak, "ilk aşamada kendilerini savunmak", daha sonra da "hak iddialarını saldırgan biçimde elde etmek" amacıyla ülkeye kolaylıkla silah ve mermi sokabiliyorlardı.⁴ Büyük Devletler Akdeniz ve Bağdat Demiryolu nedeniyle stratejik önemi olan Çukurova'da bir Ermeni devleti kurulması konusunda Ermenileri tahrik etmişlerdi. Öte yandan Bulgar, Sırp ve Girit hareketleri ve iç isyanlar Ermeni komiteleri tarafından bir fırsat olarak kabul edildi. Onların yaptıkları plana göre; Ermeniler ayaklanıp olaylar çıkaracaklar ve hükûmete karşı direneceklerdi. Bunun üzerine Avrupa devletleri olaylara müdahale ederek zırhlılarını Mersin'e gönderecekler ve Kilikya'yı Ermenilere vereceklerdi.⁵ Hatta böylece "Büyük Ermenistan"ın kurulması Avrupa Devletleri tarafından onaylanacaktı.⁶

Komiteler, bu amaçlarına ulaşabilmek için Doğu illerinden Adana'ya nüfusa kaydettirmeksizin birçok Ermeni göç ettirdiler. Adana'ya yurt dışından gelen Ermeniler de köylere dağıtılarak yerleştirilmekteydi.⁷ Öte yandan mevsimlik işçi oldukları bahanesiyle Maraş, Harput ve Diyarbakır'dan çok

- 2 Bu konuda bkz. *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, cilt IV, Genelkurmay Başkanlığı Atase ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s.3, 5, 7 vd. Recep Karacakaya, "İstanbul Ermeni Patriği Mateos İzmirlıyan ve Siyasî Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, 1.cilt, Ankara: ASAM, 2003, s.390; Yalçın Özalp, *Millet-i Sadıka Patirtisi ve Maraş*, yay. Yılmaz Akçakale, İstanbul: t.y., s.226.
- 3 Cemal Paşa, *Hatırat*, haz. Metin Martı, 5. b., İstanbul: Arma Yay., 1996, s.359. Cemal Paşa'nın "Hatırat"ının baskıları arasında bazı farklar olmasından dolayı eserin diğer baskılarında Adana Ermeni olaylarının anlatıldığı bölümler için bkz. Cemal Paşa, *Hatıralar*, Tamamlayan, Behçet Kemal, Selek Yay., M.Sıralar Matbaası, 1959, s.348-355; Cemal Paşa, *Hatırat(1913-1922)*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, *Hatıralarla Yakın Tarih Dizisi*, Nehir Yay., İstanbul, 2006, s.348-357. Silah almanın ne kadar kolay ve sıradan bir iş olduğu konusunda bkz. Vahakn N. Dadrian, *İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı*, çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul, Belge Yay., 2007, s.215.
- 4 Salâhi R. Sonyel, İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908- Aralık 1909), *Belleiten*, C.LI, S.201, Ankara: TTK Yay., Aralık 1987, s.1267.
- 5 Ahmet Rüstem Bey, *La Guerre Mondiale et La Question Turco-Arménienne*, çev. Cengiz Aydın, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2001, s.41; *Talât Paşa'nın Anıları*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: İş Bankası Yay., 2003, s.24; Esat Uras, *Tarih'te Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2.b., İstanbul: Belge Yay., 1987, s.551; Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.353; Süleyman Kâni İrtem, *Ermeni Meselesinin İyüzü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yay., 2004, s.150.
- 6 Arsen Avagyan&Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev. Mutlucan Şahan, İstanbul: Aras Yay., 2005, s.16-17, vd.
- 7 Adana'nın bazı köylerinde saklandıklarının güvenlik birimlerince haber alınmasından sonra kaçan ve daha sonra Maraş civarında yakalanan 20 kişilik Ermeni grubunun Harput ahalisinden oldukları ve Amerika'dan geldiklerini itiraf etmeleri konusunda bkz. BOA. Yıldız Perakende Zaptiye Nezareti Evrakı, 38/36, (1326 Ra 19/ 20 Nisan 1908).

sayıda Ermeni bölgeye getirilerek işgal edilen boş arsalarda ya da kasabalar-daki Ermeni evlerinde barındırıldılar.⁸ Adana Ermeni Marhasası Episkopos Muşeg,⁹ Meşrutiyet'in getirdiği serbest ortamın da etkisiyle gizlenme gereği duymadan kilise, okul ve meydanlarda konuşmalar yaparak halkı ayaklanma-ya ve Kilikya Krallığı'nı kurmaya davet etti.¹⁰ Aslında Muşeg, Ermenilerin bu ortamı kullanarak bağımsızlığını kazanacağına inanıyordu. Bu amaçla isyan komiteleri kurdu. Hatta gelecekteki Ermeni Kralı ve başlıca yöneticileri ilan etmeye ve Ermenilerden vergi tahsilâtına başladı. Ayrıca bunları Müslüman-lara göstermekten çekinmediği gibi Kilikya Kralı'nın kostümünü giyip poz verdi.¹¹ Ermeni gençler Muşeg'in Meşrutiyet devriminin taşıyıcısı ve Hınçak üyesi olmasından dolayı da sosyal bir misyonun temsilcisi olduğuna inan-maktaydı. Muşeg'in faaliyetleri sonucunda Ermenilerin yaptığı hazırlıklar Müslümanları tedirgin etti ve onlar da silahlandı. Bunun sonucunda 14 Nisan 1909'da Adana'da başlayan olaylar kısa sürede Halep Vilayetine de sıçradı. İki tarafında silahlanmış olması kayıpları artıran en önemli faktör olmuştur. Bu makalede Adana'da olaylarının yayılması neticesinde Halep Vilayeti'nde zarara uğrayanlara yapılan yardımlar ve olayların tekrarlamaması için alınan tedbirler incelenecektir.

Olaylar Sonrasında Hükûmetin Aldığı Tedbirler ve Ahaliye Yapılan Yar-dımlar

14 Nisan 1909'da Adana'da başlayan olaylar kısa sürede Mersin, Tarsus, An-takya, Dörtüol, Cebel-i Bereket ve Maraş gibi geniş bir alana yayıldı ve bazı

8 Mehmed Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: TTK Yay., 1982, s.24.

9 Papaz Muşeg, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Ermenilerin bağımsızlıklarını ilan etme-lerinin zamanının geldiğini söylüyordu. Çünkü artık herkes serbestçe kendi partisini kurabi-liyor, fikirlerini ifade edebiliyordu. Bu serbestlik ve hürriyet havası ahaliyi o kadar çok etkile-mişti ki hiç kimse hükûmet memurlarını ciddiye almıyordu. Aynı zamanda Hınçak komitesine üye olan Muşeg, bu hürriyet ortamını kullanarak hem Müslümanları hem de Hristiyanları tahrik edecek davranışlarda bulunmuş ve Adana ahalisinin birbirini kirmasına sebep olmuş ve olayların başlamasından hemen sonra Mısır'a kaçmıştır. Bkz. Cemal Paşa, a.g.e., 357-358; Mehmed Asaf, a.g.e., s.33.

10 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, Salt Lake City: University of Utah, 2005, p.33; Nurşen Mazıcı, *Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1920)*, 2. b., İstanbul: Pozitif Yay., 2005, s.69-70.

11 Cemal Anadol, *Tarih Boyunca Türk-Ermeni Meselesi Ermeni Dosyası*, İstanbul, Bilge Karınca, 2007, s.284.

* Vartana Bayramı; o dönemde ateşe tapmakta olan İranlılar'ın Hristiyanlığı seçen Ermeniler'le MS 451 tarihinde yaptığı din savaşının anısına kutlanan bayramdır. Aslında savaş yitirilmiştir. Ancak Başkumandan Vartan'ın efsanevi cesareti, halkın, orduyla omuz omuza savaşması ve savaşın sonunda yine Hristiyan kalmış olması nedeniyle bu savaşın Ermenilerin tarihinde, büyük zaferlerden daha önemli bir yeri vardır. Vartana Günü'nde, savaşta yitirilen bini aşkın insanın anısına, herhangi bir kutsal güne bağlı isimleri olmayanların isim günü kutlanır. Bkz. <http://www.bolsohays.com/webac.asp?referans=6> (9 Mayıs 2009).

görsel

Akademik
Bakış

115

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

yerlerde 15 günden fazla sürdü. Olayları bastırmakta zorlanan hükûmet çareyi örfî idare ilan etmekte buldu. Olayların yatışmasından sonra sıra yaraların sarılmasına geldi. Hükûmet bunun için bir taraftan olayların yaşandığı bölgeye doktor ve tıbbi yardım ulaştırmaya çalışırken bir taraftan da karışıklıklar nedeniyle yağmalanıp yakılan binaların dökümünü çıkardı.¹² Acil önlem olarak bölgeye ilk etapta 15 doktor yollandı, Ermeni Patrikhanesi iki doktor gönderirken yabancı devletlerin doktor göndermelerine müsaade edildi.¹³ Hilal-i Ahmer Cemiyeti, muhtaçlara ve hastalananlara yardım götürmek amacıyla bir komisyon oluşturdu. Madam Mari Ağaçyan Fikri'nin başkanlığındaki komisyon İdare Müdürü Raif Bey, bir veznedar, iki doktor, bir eczacı ve 15 hasta bakıcıdan oluşmaktaydı.¹⁴

Babialı, 13 Mayıs'ta Maraş, Haçin, Cebel-i Bereket vesair mahallerin acil ihtiyaçlarının karşılanması için 800 Lira gönderdi.¹⁵ Antakya, Kesb, İskenderun, Beylan ve Maraş'ın Göksun Kazası'nın Andırın Nahiyesi'ne bağlı Anacık Köyü'nde muhtaç aileler olduğunun ilgili birimlerce hükûmete bildirilmesi üzerine konu Meclis-i Vükela'da ele alındı. Evi yanan ve malları yağmalanan halkın barınak ihtiyacının kış gelmeden karşılanabilmesi önem taşıyordu ve hükûmetin hedefi de bu yöneydi. Bunun için Adana ve Halep vilayetlerine toplam 120 bin Lira ödenek ayrılması ve bu iki vilayetteki yardıma muhtaç halkın ihtiyaçlarının bir an önce karşılanması hususu Meclis-i Vükela'da kabul edildi.¹⁶ Osmanlı hükûmeti, daha sonra Adana ve Halep'te oturan tüccarların olaylarda zarar gördükleri gerekçesiyle borçlarının ertelenmesi yönündeki kararını Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'a ilettiler. Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmelerde Halep'teki olayların tüccarın durumunu etkileyecek boyutlarda olmadığı gerekçesiyle sadece Adanalı tüccarların borçlarının ertelenmesine karar verildi.¹⁷ Adana'daki karışıklıklar nedeniyle zarara uğrayanlarla ilgili olarak alınan şu kararlar Padişah iradesiyle belirlendi:¹⁸

1-Karışıklıklar sırasında yanan mabet, mektep ve meskenlerin inşası, açıkta kalanların korunması ve ziraat ve sınaî erbabının ihtiyacı olan alet ve edevatın temini için Halep Vilayeti'ne 20 bin ve Adana Vilayeti'ne 100 bin liralık ödenek tahsis edilmiştir.

2-Olaylar sırasında zarar gören zanaat, ticaret ve ziraat erbabının işlerini yeniden yürütebilmeleri için hükûmet tarafından ayrıca 100 bin lira tahsis olunmuştur.

3-Bu emirlerin yerine getirilmesinden Maliye Nazırı sorumludur.

12 BOA. Dâhiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT.), 2875/38 (1327 C 25); Sabah, 12 Mayıs 1909.

13 Adana olaylarıyla ilgili olarak Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa ile yapılan mülakatın tamamı için bkz. Tanin, 24 Mayıs 1909.

14 Sabah, 23 Mayıs 1909.

15 Sabah, 14 Mayıs 1909.

16 BOA. MV, 132/69 (1327 N 25/ 10 Eylül 1909).

17 Takvim-i Vekâyi, 11 Haziran 1909.

18 İnkılâb, 31 Temmuz 1909. Zarar gören halka yapılan yardımlarla ilgili olarak bkz. Sabah, 7 Mayıs 1909; Sabah, 15 Mayıs 1909.

Bu ödeneğin 100 bin Lirası Adana, 20 bin lirası Halep Vilayeti için ayrıldı.¹⁹ Hükûmet ayrıca Adana Vilayeti için 100 bin Lira daha ödenek ayırarak bu paranın tüccar, sanatkâr ve çiftçilere kredi olarak verilmesini kararlaştırdı.²⁰ Kredi olarak verilecek bu paranın ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması için eski Aydın Defterdarı emekli Kemalettin Efendi'nin başkanlığında Adana Nafia Başmühendisi ve Osmanlı Bankası Adana şubesi direktörü ile vilayetten iki kişiden oluşan bir komisyon tesis edildi.²¹

Kesp'te yakılan ev, dükkân ve mabetlerin kış gelmeden yeniden inşası için ayrılan bir milyon kuruşun yetmeyeceğinin bildirilmesiyle on beş bin Lira daha ödenek tahsis edilmiş ve bunun on bin lirasının hazinece karşılanması geri kalan beş bin lirasının toplanacak yardımlarla karşılanacağı bildirildi. Ayrıca kazada ciddi bir açlık tehlikesi baş gösterdiğinden yardıma muhtaç 4020 kişi olduğunun bildirilmesi üzerine açlıkta ölümlerin önüne geçmek için daha önceden teşkil olunan yardım komisyonu uyarıldı ve bölgeye zaten yapılmakta olan buğday yardımının miktarı artırıldı. Antakya Kaymakamlığı tarafından Antakya'da halka ekmek dağıtıldı ve zarara uğrayan ahalden büyüklere 60 ve küçüklere 40 para yevmiye verildi. Yardım Komisyonu'nun topladığı paranın 1142 kuruşu çift sahibi Ermenilere sermaye olarak verilirken 7830 kuruşu da yalnız kalan Ermeni dul kadınlara nüfusları nispetinde tahsis edildi. Öte yandan kızıl, kızamık, çiçek ve tifo salgını görülmesi nedeniyle 70–80 civarında çocuğun ölmüş olması bu hususta da tedbir almayı zorunlu kılmaktaydı.²²

Antakya Kaymakamlığı'nın talebi üzerine Antakya'da tahrip edilen Ermeni, Protestan ve Latin Kiliselerinin tamiri için gerekli olan toplam 8821 kuruşun harcanmasına izin verildiği Halep Valisi Reşit tarafından 31 Mayıs 1909'da Dâhiliye Nezareti'ne bildirildi.²³ Halep Valiliği 1 Haziran 1909'da Dâhiliye Nezareti'ne, "*Antakya'da tamir edilmekte olan 71 Ermeni hanesinden 50'sinin tamiratının bittiğini, geriye kalan 21'nin tamirinin üç güne kadar bitirileceğini ve sahiplerinin evlerine yerleştirilmeye başlandığını*" arz etti.²⁴ Öte yandan Halep Valisi Reşit Bey durumu yerinde görmek ve gerekli ihtiyaçları temin etmek amacıyla 15 Haziran 1909'da Antakya'yı ziyaret etti ve bölgedeki durumla ilgili olarak ayrıntılı bir rapor hazırlayarak Dâhiliye Nezareti'ne sundu.²⁵

19 BOA. DH. MÜ., 2-6/6 (1328 R 15).

20 Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.362.

21 Recep Karacakaya, *1908-1923 Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi, İstanbul*, Toplumsal Dönüşüm Yay., 2005, s.113.

22 BOA. DH. MÜ., 2-6/6 (1328 R 15).

23 BOA. DH. MÜ., 2-6/6 (1328 R 15).

24 Takvim-i Vekayi, 4 Haziran 1909.

25 Muhammet Erat, "1909 Adana Ermeni Olaylarının Antakya ve Havalisine Etkisi", *IV. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu (18-19 Ekim 1996) Bildirileri*, Antakya, 1997, s.13.

görsel

Akademik
Bakış

117

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

Adana'ya yapılan yardımları ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak amacıyla hükûmet tarafından teşkil olunan yardım komisyonunun yanı sıra yabancı memleketlerden gelecek yardımları toplayıp dağıtmak üzere İngiliz ve Amerikan konsoloslarının da dâhil bulunduğu bir heyet bulunacaktı ve bu heyetler birbirleriyle temas kuracaklardı. Adana olaylarını soruşturmakla görevlendirilen heyet Adana'ya ulaştığında işe yardım faaliyetleriyle başladı. Yardım amacıyla İstanbul'da kurulan komisyona üye olarak atanmış olan Yusuf Kemal, Rum ve Ermeni önderleriyle Fransız ve İngiliz konsoloslarını komisyon toplantılarına çağırırdı. Hükûmet Konağı'nda düzenlediği bir toplantıda komisyon üyelerinin görevlerine son verildiğini açıkladıktan sonra toplantıda hazır bulunan mebusların onayıyla yeni bir yardım komisyonu oluşturuldu. Bu komisyonda eşraftan Suphi Paşa, ruhani reislerden üç kişi, İstinaf Müdde-i Umumisi Azmi Efendi, Kalost Bey, İstapan Efendi bulunmaktaydı ve komisyonun başkanlığına Suphi Paşa seçilmişti.²⁶ Ayrıca Adana Olayları'nda zarar gören halka yardım amacıyla uluslar arası bir yardım komisyonu tesisi edildi. Bu komisyonun başkanlığına "American Board of Commissioners for Foreign Missions"un İstanbul şefi William Peet getirildi. Uluslararası Yardım Komisyonu'nun Adana'daki bölge başkanı ise Amerikalı misyoner William Nesbitt Chambers oldu. Adana Valisi Cemal Paşa da yardım çalışmalarında bu komisyonla zaman zaman anlaşmazlığa düşse de işbirliği yaptı.²⁷ Mösyö Peet, öncelikle acil yardıma ihtiyaç duyanların belirlenebilmesi için Galata'daki Ticaret Odası'nda bir toplantı yaptı. Bu konuda Ermeni Patrikhanesi'ne yapılan ihbarlar ve yabancı misyonların verdiği bilgiler dikkate alındı. Buna göre komisyon İran'dan gönderilen 5000 Liranın ihtiyaç duyan mahallere dağıtılmasını kararlaştırdı. Ayrıca ziraat için alet-edevat alımına 500 Lira ayrılarak bu tür ihtiyacı olanlara beşer lira ödenmesi, İskenderun'a 200, Antakya'ya 100 Lira gönderilmesi ve Haçin'deki muhtaçlar için Patrikhane tarafından gönderilen 335 Liranın ihtiyaç sahiplerine ulaşması için gerekli girişimlerin yapılması kararları alındı.²⁸ Çıkan olaylardan en çok masum halk etkilendi birçok aile muhtaç duruma düştü. Hükümet, muhtaç duruma düşen Zeytun Ermenilerine 500 Lira ek ödenek ayrılmasına karar verdi.²⁹

Hükûmet, asayişin temin ettikten sonra olayların tekrarlamaması için de tedbirler aldı ve suçluların yakalanıp cezalandırılması çalışmalarına başla-

26 Karacakaya, *a.g.e.*, s.111-112.

27 Cemal Paşa'nın komisyonla ters düşmesinin sebebi çocukların herhangi bir cemaatin üyesi olarak yetiştirilmesini uygun bulmayarak birer Osmanlı vatandaşı olarak eğitim almalarını istemesinden kaynaklanmaktaydı. Bkz. Hans Lukas Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim, 2005, s.404-406.

28 Sabah, 7 Mayıs 1909; Tanin, 21 Mayıs 1909.

29 BOA. DH. MUİ., 1-10/9, (1328 Ca 5/15 Mayıs 1910). Ayrıca bkz. BOA.DH.MUİ., 83/33, (1328 Ra 30/11 Nisan 1910)'den Günay, *a.g.m.*, s.100.

dı. Halkın elindeki silahların toplanması bu tedbirlerin en önemlilerindendi. Hükûmet bu konudaki kararlılığını göstermek amacıyla öncelikle devlet memurlarının evini arayıp silahlarını aldı.³⁰ Karışıklıklar çıkması üzerine Lazkiye'ye kaçan ve olayların durulmasıyla geri dönen Halep vilayetine bağlı Kesp kazası Ermeni ahalisinden 5000 kişinin barınma ihtiyacının karşılanması için acil olarak 300 çadır kurulması konusunda Harbiye Nezareti görevlendirildi.³¹ Korkup evini terk eden 1000 kadar Haçinli de evlerine döndüler, barınma ihtiyacı duyanlar boş evlere yerleştirildiler ya da çadırlarda barındırıldılar.³²

Yetim kalan çocukların barındırılması önemli ve acil çözülmesi gereken bir problemdi. Bu amaçla hızla yetimhaneler inşa edildi. Eylül ayı içerisinde Ermeniler Maraş'ta 178 kişilik bir yetimhane açtılar. Haçin'de kız ve erkek çocukların barındırılması için 350 kişilik bir yetimhane açılırken Ekim ayında Antep'te 85, Hasanbeyli'de 175 ve Dört Yol'da 273 kişilik yetimhaneler açıldı. Bu konuda misyonerlerin de çalışmalar yaptığı anlaşılıyor. Amerikan misyonerleri Haçin'de 350 yetim için yetimhane açarken İngilizler Antep'te 100, Maraş'ta 200 çocuk için yetimhane tesis ettiler. Almanlar Maraş'ta 720 yetimin barınabileceği bir yetimhane açtı. Osmanlı hükümeti de Maraş ve Dört Yol'da iki yetimhane açtı.³³ Maraş'ta açılan yetimhaneye Adana'dan 100, bir o kadar da Hamidiye, Osmaniye ve dağ köylerinden yetim getirildi.³⁴ Yetim kalan 120 kız çocuğu da Maraş'taki Alman hastanesine kabul edildi.³⁵

Olaylar sırasında ev ve dükkânları yağmalanıp yakılan Ermeni ileri gelenleri 25 Ekim 1909'da Padişah'a bir dilekçe yazarak zararlarının karşılanmasını talep ettiler.³⁶ Şikâyetlerini içeren dilekçenin bir nüshasını da Ermeni Patrikhanesi'ne gönderdiler.³⁷ Aynı şekilde zarara uğrayan Müslümanlar da zararların karşılanmasını isteyen dilekçeler sunmaktaydı. Kırıkhan'daki olaylarda dükkânları yakılan İbrahim, dükkânlarının inşası ve bundan doğan zararlarının karşılanması için Meclis-i Mebusan Başkanlığına bir telgraf çekti.³⁸ Ancak Meclis-i Vükela bu dilekçenin yazılmasından 15 gün önce 10 Ekim 1909'da, karışıklıklar sonunda evleri yanan ve zarar gören ahaliye hükümet tarafından yardım edilmesi ve tapuları kaybolan Ermenilere verilecek tapu senetleri için bir defaya mahsus olmak üzere harç ve pul parası alınmamasını

30 İlk aramanın Defterdar Efendi'nin evinde yapılmasıyla ilgili olarak bkz.Tanin, 26 Mayıs 1909.

31 Sabah, 12 Mayıs 1909.

32 Tanin, 30 Mayıs 1909.

33 Raymond H. Kévorkian, *Le Génocide des Arméniens*, Paris, Odile Jakob, 2006, p.124.

34 Kieser, *a.g.e.*, s.406.

35 Günay, *a.g.m.*, s.100.

36 BOA. DH. MUİ., 31-1/49 (1327 L 24).

37 BOA. DH. MKT., 2841/86 (1327 Ca 24).

38 Erat, *a.g.b.*, s.13.

görsel

Akademik
Bakış

119

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

kararlaştırmıştı.³⁹ Halep Vilayeti'nde evi yananlara iki sene içinde bedava ev tapulanması kararı alındı.⁴⁰ Ayrıca Adana'da bir inşaat komisyonu oluşturulması barınma ve ev sorununun çözümünü hızlandırdı.⁴¹

Olaylarda zarar görenlere yardım etmek amacıyla uluslararası yardım kampanyaları düzenlendi. Buna göre Paris bankerleri 15 bin, Şark Cemiyet-i Hayriyesi de yedi bin Franklık yardımı muhtaçlara ulaştırması için Hariciye Nezareti'ne verdi.⁴² Ayrıca muhtaçlar için Fransa'dan 170700, Amerika'dan 70500 ve Girit'ten 160 Frank gönderilmiştir.⁴³ Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti de 50000 Dolar, Beyrut Amerikan Koleji Müdüriyeti 5000 Dolar Rusya 5000 Frank ve çeşitli Rus şirketleri de 350 Osmanlı Lirası yardımda bulunmuşlardır.⁴⁴ Ayrıca Beyrut Amerikan Konsolosu'nun başkanlığında yardım kampanyası başlatıldı. 1909 Haziran'ında Maraş Papazı F.W.Macallum, evlerini ve işlerini kaybetmiş olan Ermenilere yardım amacıyla Amerika, Kanada ve Brezilya'dan toplanan paraların bir an önce nakledilmesinin iyi olacağını bildirdi.⁴⁵ Ağustos ayının sonuna kadar geçen sürede Suriye, Mısır, Amerika ve İngiltere'den toplam 840 bin kuruş toplandı. Bunun 700 bin kuruşu köylerde oturanlar da dâhil olmak üzere zarar gören Ermeni halka dağıtıldı. Ayrıca felâketzedelerin kışlık ihtiyaçlarını karşılamaları için 600 liralık zahire satın alınarak Lazkiye'de depolandı.⁴⁶

Yabancı ülke vatandaşları olaylar sırasında uğradıkları zararı tespit ederek mensup oldukları sefaretlere verdiler. Buna göre Siyonof Ticarethanesi Rusya Sefareti'ne 1800 Liralık zarar ziyan cetveli takdim etti.⁴⁷

Bölge halkının yardıma muhtaç hâle gelmesi Protestan misyonerler gibi Katolik misyonerleri de harekete geçirdi. Adana Vilayeti'ne bağlı Kars Kazası'nda görev yapan Fransiskan rahibi İspanyol Peder Emmanuel Grasya'nın halkın bu durumundan faydalanarak Ermenileri Katolik mezhebine çekmeye çalışması şikâyetlere sebep olmuş ve Adana Valisi durumu Mersin Fransız Viskonsolosluğu'na yazarak engellemesini istemiştir. Fransız rahiplerinin aynı şekilde İslahiye kazasının Şeyhli ve Hassa'nın Ekyaz? köylerinde de benzer davranışlarda bulunması üzerine Osmanlı yetkili makamları Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği nezdinde etkili tedbirler alınmasını, ra-

39 BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 138/9 (1328 Ra 01/).

40 BOA. DH. MUİ., 2-6/6 (1328 R 15).

41 Cemal Paşa, Hatırat, s.362.

42 Tanin, 18 Mayıs 1909.

43 Sabah, 20 Mayıs 1909.

44 Sabah, 23 Mayıs 1909.

45 Robert Mirak, *Torn Between Two Lands Armenians in America 1890 to World War I*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1983, s.55.

46 İnkılâb, 25 Eylül 1909.

47 Sabah, 20 Mayıs 1909.

hiplerin eğitim hizmeti vermenin dışına çıkmamaları konusunda uyarılarda bulundu.⁴⁸ Öte yandan Adana ve Halep vilayetlerinde bu olaylar sırasında ve olaylardan sonra paniğe kapılan bazı Ermeniler yabancı konsoloslar ve misyonerler aracılığıyla yabancı ülkelere göç etmeye başladılar.⁴⁹

Sonuç

1909'da Adana ve çevresinde meydana gelen olaylar, can ve mal kayıplarının yanı sıra geniş bir alanın yıkıma uğramasına sebep oldu. Aynı günlerde İstanbul'da yaşanan siyasi belirsizlik ve karışıklık Adana olaylarına karşı alınması gereken tedbirlerin gecikmesi sonucunu beraberinde getirdi. Olaylar ancak örfî idare ilan edilmesinden sonra sonlandırılabilirdi.

Hükûmet, bölgeye öncelikle tıbbi yardım ulaştırdı. Bu konuda Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve yabancı misyon kuruluşlarının katkısı oldu. Ardından evini kaybedenlerin barındırılması için çadırlar kuruldu. Açlıktan ölümlerin önüne geçmek için halka ekme ve yevmiye dağıtıldı.

Adana ve Halep Vilayetlerine Meclis-i Mebusan kararıyla ihtiyaçları nispetinde ödenek tahsis edildi. Yıkılan ev ve binaların tamiratının kış gelmeden tamamlanması için tüm imkânlar seferber edildi. Öte yandan olaylarda zarar gören Ermeni, Protestan ve Latin kiliselerinin tamirat masraflarını Halep Valiliği üstlendi.

Zarar görenlere yardım etmek maksadıyla hükûmetin çalışmalarının yanı sıra uluslararası yardım kampanyaları düzenlendi. Ayrıca bu yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması için ulusal ve uluslararası yardım komisyonları oluşturuldu. Öte yandan olayların tekrarlamasından çekinen hükûmet halkın elindeki silahları topladı. Başka yerlere kaçan vatandaşların geri dönmesi temin edilerek bunların barınma ve diğer ihtiyaçları karşılandı. Öksüz ve yetim kalan çocukların barınması için çeşitli ülkelerin misyon kuruluşlarıyla işbirliği yapılarak yetimhaneler tesis edildi.

Olaylar nedeniyle ortaya çıkan karışıklıklar bölgedeki Katolik ve Protestan misyonerlerin halk üzerindeki etkisini artırdı. Bazı Ermeniler de yabancı ülkelere göç ettiler.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Nezareti (DH. MUİ.), 1-10/9(1328 Ca 5).

DH.MUİ., 2-6/6 (1328 R 15).

48 Ali Özöğlü, Belgeler, *Mektuplar ve Resmî Yazışmalarla Türk Soykırımında Fransız Ermeni İlişkileri*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yay., 2007, s.319-326.

49 Mirak, *a.g.e.*, s.55.

görsel

Akademik
Bakış

121

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

- DH.MUİ., 31-1/49 (1327 L 24).
DH. MUİ., 83/33, (1328 Ra 30/11 Nisan 1910).
Dâhiliye Mektubî Kalemî (DH. MKT.), 2875/38 (1327 C 25).
DH. MKT., 2841/86 (1327 Ca 24).
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 132/69 (1327 N 25).
MV., 138/9 (1328 Ra 01/).
Yıldız Perakende Zaptiye Nezareti Evrakı, 38/36, (1326 Ra 19).

TBMM Kütüphanesi Mikrofilm Bölümü Gazeteler Arşivi

- İnkılâb, 31 Temmuz 1909.
İnkılâb, 25 Eylül 1909.
Sabah, 7 Mayıs 1909.
Sabah, 12 Mayıs 1909.
Sabah, 14 Mayıs 1909.
Sabah, 15 Mayıs 1909.
Sabah, 20 Mayıs 1909.
Sabah, 20 Mayıs 1909.
Sabah, 23 Mayıs 1909.
Takvim-i Vekâyi, 4 Haziran 1909.
Takvim-i Vekayi, 11 Haziran 1909.
Tanin, 18 Mayıs 1909.
Tanin, 21 Mayıs 1909.
Tanin, 24 Mayıs 1909.
Tanin, 26 Mayıs 1909.
Tanin, 30 Mayıs 1909.

Araştırma ve Tetkik Eserler

- AHMET RÜSTEM BEY, *La Guerre Mondiale et La Question Turco-Arménienne*, çev.Cengiz Aydın, İstanbul 2001. TALÂT PAŞA'NIN ANILARI, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 2003.
ANADOL Cemal, *Tarih Boyunca Türk-Ermeni Meselesi Ermeni Dosyası*, İstanbul, Bilge Karınca, 2007.
ARŞİV BELGELERİYLE ERMENİ FAALİYETLERİ 1914–1918, cilt IV, Genelkurmay Başkanlığı Atase ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
AVAGYAN Arsen & MINASSIAN Gaidz F., *Ermeniler ve İttihat Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev.Mutlucan Şahan, İstanbul 2005.
CEMAL PAŞA, *Hatıralar*, Tamamlayan, Behçet Kemal, Selek Yay., M.Sıralar Matbaası, 1959.
CEMAL PAŞA, *Hatırat (1913-1922)*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2006.
CEMAL PAŞA, *Hatırat*, haz. Metin Martı, 5. b., İstanbul 1996.

1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları

- DADRIAN Vahakn N., *İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı*, çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul 2007.
- ERAT Muhammet, "1909 Adana Ermeni Olaylarının Antakya ve Havalisine Etkisi", *IV. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu (18-19 Ekim 1996) Bildirileri*, Antakya 1997.
- Ermeni Komitelerinin Âmâl Ve Hareket-i İhtilaliyyesi, Haz. H.Erdoğan Cengiz, Ankara 1983.
- İRTEM Süleyman Kâni, *Ermeni Meselesinin İyüzü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2004.
- KARACAKAYA Recep, "İstanbul Ermeni Patriği Mateos İzmirliyan ve Siyasî Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, 1.cilt, Ankara: ASAM, 2003.
- KARACAKAYA Recep, *1908-1923 Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 2005.
- KÉVORKIAN Raymond H., *Le Génocide des Arméniens*, Paris, Odile Jakob, 2006.
- KIESER Hans Lukas, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetleri 'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İstanbul 2005.
- LEWY Guenter, *The Armenian Massacres in Otoman Turkey*, Salt Lake City: University of Utah, 2005.
- MAZICI Nurşen, *Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1920)*, 2. b., İstanbul 2005.
- MEHMED ASAF, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları*, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1982.
- MİRAK Robert, *Torn Between Two Lands Armenians in America 1890 to World War I*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1983.
- ÖZALP Yalçın, *Millet-i Sadıka Patirtısı ve Maraş*, yay. Yılmaz Akçakale, İstanbul t.y.
- ÖZOĞLU Ali, *Belgeler, Mektuplar ve Resmî Yazışmalarla Türk Soykırımında Fransız Ermeni İlişkileri*, İstanbul 2007.
- SONYEL Salâhi R., İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908- Aralık 1909), *Belleten*, C.LI, S.201, Ankara Aralık 1987.
- URAS Esat, *Tarih'te Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2.b., İstanbul 1987.

İnternet

<http://www.bolsohays.com/webac.asp?referans=6> (9 Mayıs 2009).

Görüş

Akademik
Bakış

123

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009